

Русина Торосян

БОГОЧОВЕШКАТА БЛИЗОСТ, КОМУНИКАЦИЯ И ЛЮБОВ според протоерей Георги Флоровски

Abstract: *Rusinna Torosyan, God-Man Intimacy, Communication and Love, according to the Theology of Fr. Georges Florovsky.*

This article aims to highlight some of the testimonies found in the theology of Fr. G. Florovski regarding the God-man intimacy and communication. Also it wants to emphasize the importance God-man closeness has for the wellbeing of man and for theology in general. An eschatological analysis of modernity is made, pointing out the negative consequences from the human distancing from God. The call for creativity and creative life is at the heart of the father's message, as a way to acquire the Spirit and return to spirituality, and also to solve many personal and social problems.

Keywords: *Orthodox Theology, Church History, Modern Teology, Florovsky*

„Любовта към Бога е преди всичко стремеж към Бога,
жажда за Богообщение, потребност от него“¹

Логично и основателно е съвременното богословие да се вълнува от въпроса за днешната богочовешка близост и комуникация. Смело и рисковано е да се пише научна статия по този въпрос, тъй като темата е прекалено философска и трудна. Въпросът за богочовешката близост и общение е от изключително важно значение за богословието на всяко едно време и епоха, тъй като в основата на високото богословие е мистичният опит, опитът на Откровението и на богочовешката любов. Защо се спрях на тази тема? От една страна, тя е много важна, а от друга, о. Георги Флоровски оставя много свидетелства в своето творчество по този въпрос. Нещо повече, именно неговото богословие по въпросите на духовния опит го представя

¹ Г. Флоровски, „За наградата на висшето призвание“, *Богословие и словесност*, София 2015, с. 16.

като един от най-големите християнски мислители на XX в. Увереността и точността, с която той описва богочовешкия диалог, говори за това, че може би самият той е имал такъв харизматичен и творчески опит. Неговите слова трябва да стигнат до съвременния човек, за да може да вижда и разбира нещата в по-голяма духовна дълбочина, което би било целително както за самия него, така и за обществото. Според отеча основната цел на богословието е именно да направи непроменливата истина на догмата напълно достъпна и разбираема в определена историческа среда, да изрази и обясни откровена-та истина при определени обстоятелства, за определено време или определено поколение. Нима в съвременна България човекът няма нужда от духовно просвещение и прозрение, за да открие пътя към истината и вечността?

Тази тема бе засегната от мен в моята магистърска теза, и то най-вече по отношение на християнското харизматично творчество и творческия подвиг на личността. В тази статия обаче се цели както излагането на най-важните свидетелства, които се откриват в творчеството на о. Флоровски по отношение на богочовешката комуникация, така и есхатологична преоценка на духа на нашето време, критичен анализ по отношение на творческия живот на днешния човек и неговия духовен стремеж към Бога. Разглеждането на тези въпроси е изключително важно както в богословски, така и в чисто човешки и социален план, тъй като в тях се откриват благодатните основи, на които се държи животът. Съответно на места се разкрива и липсата на такива, на което се дължи и разрухата на съвременния човек и на съвременното общество. В основата на битието е Божествената любов към човека и от това как човекът откликва на тази любов се определя цялото му битие.

Неведнъж о. Флоровски набляга на това, че няма богословие без Откровение. Най-висшето познание не е знание, а опит, благодатен опит и даже „среща на двама“. Дори той да е определян и възприеман най-вече като богослов историк, о. Флоровски е последовател и привърженик на мистическата светоотеческа линия и традиция. Богословието е познание за истините на християнската вяра, които се дават благодатно и като дар на човека чрез Божественото Откровение. И колкото повече човешката мисъл иска да го принизи, да го анализира и систематизира „научно“, да го „натъкми“ на своите параметри и логичност, толкова повече богословието губи своята хари-

зматичност. Но о. Флоровски никога не гледа на богословието чисто схоластично, а напротив, той го разбира като богочовешка близост и любов. За него в същината на богословието е именно този харизматичен и мистичен опит, с който малцина призвани са дарени, и чрез чието свидетелство се заквасва богословската мисъл на всяко едно време и епоха. Именно в този контекст може да се разбере и неопатристичният синтез на отца. Възвръщането към св. отци и към тяхното богословие би означавало възвръщане към молитвеното богословие, възвръщане към евхаристийното богословие, към богословието на исихазма и на богочовешкия диалог. В основата на това богословие е именно богочовешката близост и любов. Поради това о. Флоровски пише в своя текст Патристика и съвременно богословие, че светоотеческите текстове се пазят и предават, но светоотеческият дух често напълно се губи или забравя. Призивът към неопатристичен синтез е призив към човека за духовен и творчески живот, за живот в Христос, за стремеж за придобиването на Духа. Именно в това придобиване на Духа е творческият подвиг и там, в Духа, се случва и неопатристичният синтез. Самият отец пише по-нататък в същия текст, че неговият „призив“ за възвръщане назад към отците може да не бъде правилно разбран. И той като че ли все още правилно не се разбира, след като в богословието няма още единно мнение по това в какво наистина се състои неговият неопатристичен синтез. Интересното е, че той го е казал, той му е дал своето определение, и аз ще цитирам тези негови думи. Но и те не се разбират или приемат за определение, а защо не се разбират – именно тук е същината на темата на тази статия. В същината е отдалечаването на днешния човек от Бога, неговата загуба на усет и вяра за мистицизъм и творческо вдъхновение. Този призив „назад към св. отци“ лесно може да се разтълкува погрешно. Той не означава връщане към *буквата* на старите светоотечески документи. Да се следват стъпките на отците не означава „*jurare in verba magistri*.“ Онова, което наистина се мисли и търси, не е сляпото подражание или сервилно подражаване или обновяване, но преди всичко по-сетнешно хомогенно развитие на светоотеческото богословие. Ние трябва отново да разгорим творчески огъня на св. отци, да обновим у нас светоотеческия дух.“¹

¹ Г. Флоровски, „Патристика и съвременно богословие“, *протоiereй Георги Флоровски. Християнство и култура*, София 2006, с. 275-276.

Според о. Флоровски епохата на Божественото Откровение не е отминала и всяко време и епоха е призвано да търси Божествената близост и любов. Не само че съвременният човек може да се надява на Божественото Откровение, но и от него се очаква такъв творчески стремеж, чрез който той да търси Любовта. Наистина всичко това звучи нереално, особено днес, в този материален свят на безверие, на глобализация и електронизация, но именно в това е и проблемът на днешния човек – в неговото отдалечаване от Бога, в безчувствеността му към благодатта и духовна леност. „Действителната причина за модерната трагедия не е във факта, че хората са загубили своите убеждения, но в това, че са изоставили Христа.“¹ Тези думи на отеца са много показателни и дълбоки. На пръв поглед като че ли той иска само да каже, че модерната трагедия е в обезверяването на човека. Това е вярно, разбира се, но не в това е същината на посланието. Има и нещо много повече. Хората са изоставили Христос, те са изгубили *личното си отношение към Него* като от личност към личност. Така, както вярата е винаги в молитвата – дълбоко лична, диалогична и действена. И именно в тази съкровена *динамичност* на забвението в *любовта* е и *близостта*, която сякаш е загубил съвременният човек. Това изкушение го има и в самото богословие днес – да се опростяват творчески нещата. Опасността е в изстудяването на човека, в загубата на интуиция и то в една „наука“, в основата на която са духовната интуиция, сърцето и любовта. Богословието трябва винаги да бъде живо и интуитивно, са думите на о. Флоровски. То трябва да се откърми от опита на вярата и не трябва да се разпада на отделни диалектически концепции, казва той.

Отдалечаването от Бога е в същността си безлюбие както в личен, така и в социален план. Последствията от материализма и духовното обедняване са пагубни по отношение на формирането на личността и миросгледа на съвременния човек. Всички социални и обществени проблеми в същината си се дължат на боледуването на личността, която е най-малката градивна частица на едно общество. Човекът, отдалечен от Бога, според о. Флоровски неизменно боледува, тъй като той въвлича себе си „във външното космично течение.“²

¹ Г. Флоровски, „Вяра и култура“, *Християнство и култура*, София 2006, с. 15.

² Г. Флоровски, „Мракът на нощта“, *протоиерей Георги Флоровски. Творение и изкупление*, София 2008, с. 91.

Това явление отецът нарича „деспиритуализиране на човешкото същество“¹. От тук идват и кризите на безлюбието, пред които е изправено съвременното общество, тъй като се късат „връзките на мира“ (Ефес. 4:3). Отдалечаването на човека от Бога, загубата на интимност и диалог с Него са в основата на разрухата на обществото. Цивилизацията пропада тогава, казва о. Флоровски, когато творческият подтик, който я е създал, загуби своята сила и спонтанност. Днешният човек е невеж по най-важните въпроси – по отношение на себе си и собственото си битие. От там той няма правилно разбиране за нещата и губи своята правилна преценка. Пример за това е духовната привилегия на Свободата, която тъй често човекът нито разбира, нито *о-ползо-творя-ва* правилно. Това е така, тъй като човекът се *само-изживява* извън Божествената истина и любов, не осъзнавайки, че те са всъщност неговата единствена изконна истина и любов. По отношение на тези въпроси о. Флоровски цитира св. Атанасий в своя текст „Мракът на нощта“. Св. Атанасий пише, че човешкото падение се състои именно във факта, че човекът се ограничава само до самия себе си, че така да се каже, човекът се влюбва в себе си².

Темата за богочовешката комуникация е творческа, защото всеки досег на човека и неговата душа с Благодатта е *сврѣх-творчески* за самия него, тъй като го променя и освещава благодатно завинаги. Според о. Флоровски човекът е създаден по образ и подобие на Бога, за да може да бъде в любовта и да може да комуникира с Бога. Тайната на личността, включва в себе си и словесността, която е присъща единствено на човека от цялото творение. При по-задълбочен анализ на творбите на отца се вижда, че личността като благодатно явление и сила има своето начало при Бога, т.е. тя е Божествена слава и красота, която се открива при човека разбира се само „по образ“ и „по подобие“. Това благодатно помазание, с което човекът е надарен като най-висша проява на Божествената любов към него, прави човека способен на духовен и творчески живот, прави го комуникативен и достоен да получава, чува и разбира Божественото Откровение. Според о. Флоровски всеки човек е призван да търси Божествената благодатна близост и да жадува Откровението, макар че не всеки човек през живота си бива удостоен с този мистичен опит. При по-за-

¹ Пак там.

² Пак там.

дълбоченото опознаване на богословието на личността, което се открива в творчеството на о. Георги Флоровски, се вижда значението, което той отдава на човешката личност, като „творчески център на сила“¹. В такъв смисъл словесността на човека е една от благодатните сили, които му се дават, за да може да води духовен и творчески живот. Творчеството в същността си е любов (ерос) и ако човешката личност е ословесена, за да може да бъде в любовта, то тя е най-вече ословесена, за да бъде в любовта на Бога, тъй като именно в Тази Любов са битието и творческият завършек на човека. Затова духовното отдалечаване на човека от Бога се смята от отеца за отказ от творчество и творчески живот, т.е. отказ от любов. С това той свързва и първородния грях, с отказа от творческо дръзновение и от действително самоопределение. Отецът определя греха на нашите праотци като „съблазън на хилавата и немощна воля“ по думите на руския мислител В. И. Несмелов. Тъй като те възжелали техният живот да се определя не от тях самите, а от външните материални причини. Това звучи доста актуално днес, нали? Това е и съблазънта на днешната човешка хилава воля. И днешният човек сякаш се е отказал от дръзновение и творческо самоопределение. Той се стимулира повече от материалното, отколкото от духовното, и не винаги търси вечните ценности, онези, които няма да бъдат отменени и в „бъдещия век“. Днешният човек в безверието си отказва да „преобразява“ и „освещава света“, а това е не само грях, но и дързост пред Бога, казва Флоровски.

„Бог създал човека по Свой образ и подобие, така че човекът да чува Неговия глас и слово, да внимава за тях, и нещо повече, да се грижи да ги пази.“² Богочовешките отношения са междуличностни отношения. Отецът неведнъж подчертава, че *християнството е религия на личността*. Всичко това е в основата на въпроса за богочовешката близост и комуникация. Това, звучи наистина „фантастично“ в този материален свят на безверие и суета. Свят, който е отдалечил човека от човека, и човека от Бога. Нещо повече, за човешката личност днес се мисли според нейното несъвършенство, а

¹ Г. Флоровски, „Еволюция и епигенезис“, *протоiereй Георги Флоровски. Философия и богословие*, София 2012, с. 151.

² Вж. Г. Флоровски, „Делото (Промисълът) на Св. Дух в Откровението“, *протоiereй Георги Флоровски. Богословие и словесност*, София 2015, с. 64.

не според нейната изконна слава, като дар и помазание на любовта. Свободата, която така усилено търси днешният човек, не започва от самия него, а започва от Бога, тъй като свободата е благодат. Криворазбраната свобода винаги е била затвор за обезверената и болна душа. Днес много се говори за свобода на словото, но за свободата не винаги се говори в контекста на благо, а свободата е духовна сила на любовта. Опасността, която днешният човек трябва да вижда в съвременната тенденция за глобализация, е в обезличаването на човека, в загубата на усет за личност и идентичност, за харизматичност и неповторимост. Глобализацията не трябва да се бърка със съборността, тъй като съборността е в името на Бога, а глобализацията има други цели. Духът, който движи и обединява двете явления, е различен. „Също така съществува и едно засилено обезценяване на човека в съвременната самоувереност на човешката „нищожност“, на същностната безнадеждност и несигурност на човешкото съществуване, както физическо, така и духовно.“¹ Именно отстъплението от християнството лежи в основата на нашата съвременна криза, пише в своята творба „Вяра и култура“ о. Флоровски. Нашата епоха, казва той е преди всичко *епоха на неверие* и по тази причина това е епоха на несигурност, смут и отчаяние. А несигурността, смутът и отчаянието нямат нищо общо с творческото дръзновение за живот, което е дадено на човека от Бога.

Създаването на човека „по образ Божий“ (Бит 1:26-27), показва неговото призвание и неговата способност към богоподобие, към живот в Бога, пише о. Флоровски в своя текст „За наградата на висшето призвание“. И поради това, пояснява той, греховният и падналият човек, който е извън Бога, не може да проявява в себе си „образа Божий“, тъй като и Божият лик не може да се отразява в неговата душа. Тук се вижда важността, която има богочовешката благодатна близост по отношение на *благо-вечно-битието* на човека, тъй като човекът е оживотворен. И това оживотворяване е дадено до висотата на любовта, до висотата на творческото самоосъзнаване като личност, до възможността за самооткровение и то в Божествената любов. Човекът е способен на комуникативен и благодатен живот в Бога като на личност с Личност, като общение в ероса (динамиката) на любовта. „Бог се открива пред нас не само като Господ и Вседър-

¹ Г. Флоровски, *Вяра и култура*, с. 21.

жител, но още и като отец. И най-висшето Божие Откровение е любовта, т.е. близостта.¹ Флоровски посвещава голяма част от своето богословие на интимната близост, която има между Бога и човека. „Стремейки се към Бога творението се усъвършенства“, наименува той една от най-хубавите си творби. Самият факт, че днес не се говори много за богочовешката комуникация, е показателен за загубата на вдъхновение и сякаш „охлаждане“ на богочовешките отношения. Флоровски дори казва, че „Бог очаква човека да събеседва с Него“². Това е равностойно на това Бог да очаква човешката любов. Съвременният вярващ човек може съвсем ревниво да се запита дали има тази най-съкровена близост и любов в своя живот. Сякаш духът на днешния ден прави „налудничави“ тези въпроси, прави ги да звучат някак несериозно, освен ако не са поставени в чисто философски и богословски план. Но нали епохата на Откровението не е отминала, а и както казва отецът, Бог очаква човекът да събеседва с Него. Духовните явления, като „католичното преобразяване на човешката мисъл“, като „навлизане в царството на Истината“, като боговдъхновението могат да се случат толкова днес, колкото и винаги, по Божията милост и воля. Според о. Флоровски познанието вече влиза в състава на християнското самоосъществяване на всеки човек. Дори и не на всеки да се вменява дълг за богословски размисъл, всеки е призван към богопомазание и молитвено общение с Бога³. Не трябва да се вменява на човека, че е грешно да се търси Божествената близост. Това е по-скоро безверие и безлюбие към Бога. Във връзка с тази тема о. Флоровски цитира в своята творба „Оправдание на знанието“ св. Филарет Московски, който много точно обяснява това явление на „лъжовна предпазливост“: „Ако, напротив, ви каже, че стремежът към съвършенство е мечтателство, че любовта към мъдростта е дръзко мъдруване, че размишлението за вярата, поучението в закон Божий, четенето на Словото Божие не е нужно или е опасно; вслушайте се внимателно, прилича ли ви това на глас Ангелски, на учение духовно, на проповед небесна? Сравнете с него истинския глас на Пророка: „Блажен е оня човек, който в закона на Господа е

¹ Г. Флоровски, „Богословски откъслечи“, *Богословие и словесност*, София 2015, 43.

² *Пак там*, с. 42.

³ Вж. Г. Флоровски, „Оправдание на знанието“, *Философия и богословие*, София 2012, с. 215.

волята му, и върху Неговия закон той размишлява денем и нощем.“ (Пс. 1:1-2)¹ Заради тази лъжовна предпазливост не трябва да се затваря съкровищницата на Откровението, казва отецът, и мисълта да се храни със случайни впечатления, странстващи мисли и произволни догадки.²

Божественото Откровение е в същината на въпроса за богочовешката комуникация и човекословието, тъй като благодатният диалог се инициира свише. Религиозното познание според о. Флоровски има две страни – Откровение и опит. Под Откровение отецът разбира гласа на Бога, Който говори на човека. „И човекът слуша този глас, внимава на него, приема и разбира Божественото слово. Бог затова и говори, за да може човекът да го чуе. Бог затова и създал човека по Свой образ, за да може той да слуша и да чува Неговия глас и слово...“³ Под Откровение според о. Флоровски се разбира именно това чуто слово Божие. По този начин и старозаветните пророци са чували гласа на Йахве. Св. Писание предава и съхранява словото на Бога така, както то е било чуто и е прозвучало във възприемащата го човешка душа, много точно пояснява отецът⁴. Бог говори на човека на езика на човека. Според отца именно в това е тайната на Библията, че тя съдържа словото Божие на човешки език. Словото Божие може да бъде точно и стриктно изразено на езика на човека. Това, че то е изразено на човешки език, също така ни най-малко не отслабва абсолютността на Откровението и не ограничава силата на Божественото слово⁵. Освен това отецът подчертава, че Господ предпочита да говори на човешки език, именно поради това, че чрез Божественото Откровение и чрез диханието на Духа за въздесъщност и мъдрост трябва да бъде завършено човешкото естество. Антропоморфизмът на Откровението не е само акомодация, подчертава той. Под въздействието на Благодатта човешката реч сякаш се „пресъществува“. Човешката любов към Бога също може да въздейства на човешката реч, тъй като мисълта в любовта има най-голямата си и висша сила.

¹ Пак там.

² Пак там.

³ Г. Флоровски, „За наградата на висшето призвание“, *протоиерей Георги Флоровски. Богословие и словесност*, София 2015, с.13.

⁴ Вж. Г. Флоровски, *Богословски откъслечи*, с. 41.

⁵ Пак там, с. 42.

Колкото повече Бог се слова на един език, толкова повече езикът се изпълва с мъдрост и красота. Българският език е харизматичен, но съвременната българска реч сякаш е изгубила част от своята идейна красота. Много от думите са забравени и ненужни, тъй като духът на днешния ден няма нужда от тяхната възвишеност и красота. Глобализацията променя речта на народите, но неизменна част от духовната идентичност на един човек е именно неговата народност. В такъв смисъл човекът трябва да тачи своя роден език и да не спира да комуникира на него, защото по този начин той пази своята духовна изконна положеност и цялост.

Отец Флоровски анализира в голяма метафизична дълбочина човешкото боговдъхновение. Според него става въпрос за „разрив в естествения ход на нещата“¹ и такива състояния са съпроводени от физическо неразположение. Човешкият ум, оставен сам на себе си, не може да възприеме Божественото Откровение, тъй като висшето знание не се отнася към категориите на автономната наука. Поради това той смята, че при боговдъхновението под влиянието на нетварното върху тварното има разрив в естествения ред на нещата. В „Богословски откъслеци“ Флоровски пише, че от двуизмерния свят човешкият разум трябва да бъде трансформиран в триизмерния. Човекът трябва да почувства „дълбочина“ в мисленето и светоусещането, и в тази дълбочина се заключава ядрото на теологичния въпрос за „висшата критика“. „За да почувстваме диханието на Духа в Свещ. Писание, трябва „да се стремим към Духа“, трябва да притежаваме духовна интуиция и прозрение.“² Оставен сам на себе си, човешкият ум не може да приеме вдъхновението и поради това е нужно боговдъхновението, въз основа на което се влиза в благодатна перихореза между Св. Дух и човешкия дух. Истините, които се откриват пред човешкото умозрение, също така не са задължителни за разума и нито трябва да са убедителни за него. Вярата възраства чрез творческото осъзнаване на това, което е било видяно и чуто в допира с Христос³. Става въпрос за „духовно преживяване“, в което само Откровението става разбираемо за човека. „Откровението се ражда в тишината на вярата, в тишината на размишленията – в това мълчание започва

¹ Г. Флоровски, *Богословски откъслеци*, с. 43.

² *Пак там*, с. 69.

³ *Пак там*, с. 71.

богословието. В тази предразполагаща размишлението тишина е дадена и се съдържа цялата пълнота на Истината.¹

Божественото слово трябва да стане очевидно в реалността на човешката мисъл, казва о. Флоровски. Божественото слово трябва да ражда човешката мисъл и истината трябва да бъде изразена и провъзгласена, тъй като човекът е призван към благовестие. Той е призван не само внимателно да възприема Истината, но също и да свидетелства за нея, защото с мълчаливия мистицизъм не се изчерпва творческата задача на човека. Той е призван към възцърковяване на света. Благодатта, бидейки творческа Любов, е силно динамична и високовибрационна, затова Флоровски говори за една „приповдигнатост“, която се усеща от човека в такива състояния на безвремие. Тази „приповдигнатост“ може да продължи дни, месеци или години, толкова, колкото е нужно на Откровението да се роди. В тайнството на боговдъхновението душата получава „ускорение“ и в нея словото Божие звънти и се чува, свидетелства отецът. Истината се разкрива благодатно пред човешкото умозрение в „логически образи“ и „концепции“, свидетелства, които преобразяват не само мислите, но и неговата реч. Човекът започва да говори на езика на харизматичното богословие. Когато Божествената истина е изразена на езика на човека, самите слова стават осветени. Те са възникнали, за да бъдат вечни и неизменни думи. С езика на харизматичното богословие се произнасят и догматите. Това е езикът, с който са говорили и всички пророци и евангелисти на Църквата, за който са характерни символиката и алегорията, църковната поезия и химнологията. Под въздействието на Благодатта човешката реч придобива твърдост. Тя става по-динамична и образна. Любовта, която е духовно в човека, благодатно насища неговото слово с живост и красота. Така човешкото слово става способно да свидетелства за Истината, която се разкрива пред неговото умозрение. Догматите не се произнасят от произволното желание на човека, ни казва отецът, а от вдъхновението на Духа. И така се случва обикновено на Вселенските събори, но и не само. Отецът говори за „ecclesia sparsa“ (Църква в разсеяние).

Съвременният човек не се замисля достатъчно за силата, която има неговото слово, и за отговорността, която чрез него той носи. Словото е част от духовния опит на човека и в такъв смисъл е част от

¹ Пак там, с. 73.

самия него. В такава връзка може да се каже, че словесната палитра в родината ни днес е много разнообразна – петдесет нюанса сиво. Не за красотата е нужно словото днес, не за възхвалата на Бога, а за обвинението, за разрушението и за човешкия съд над човека. Нищо чудно, че не се чува „шепотът“ на Благодатта. Според учението на Св. Отци, Бог никога не би се разкрил на сърце, което не е изпълнено с милосърдие и любов. Тайната на богочовешката комуникация е в любовта, защото тя се случва чрез Любовта (Благодатта), тъй като тя е тайна на междуличностните отношения. Поради това и о. Флоровски отдава голямо значение на метафизическите промени, които настъпват с човека под въздействието на любовта. Той навлиза в анатомията на човека чрез любовта и съзерцава духовните движения под въздействието на ероса (благодатта). Принципите на живота, които в същината си са благодатна премъдрост, са благи, тъй като са зададени от Любовта. Най-висшата потенция човешкото слово има в боговдъхновението, тъй като човешката любов е най-силна в Божествената любов. Колкото по-силна е любовта, толкова е по-силно и свободно словото. В духовността е неговата красота, поради това и богословието на св. Отци е наречено богословие на красотата. Днес в България се говори много, че няма свобода на словото. Но първо няма благо, няма любов, затова няма и свобода. Свободно, но не благо, словото е разрушително за обществото и човека. Колко ли много би се пречистил светът, ако той целият за един ден замлъкне. Поради това и светите мъже на Църквата Христова често са пребивавали и то за дълго в мълчание. В България трябва първо да дойде духовната промяна към добро, преди да дойде истинската свобода на словото, тъй като само в любовта и истината може да бъде свободен човекът.

Откровението се определя от о. Флоровски като път в историята, тъй като истината никога не се разкрива в цялост пред човешкото умозрение. Въпреки това Откровението *във времето* се е проявило в Своята пълнота чрез Въплъщението и Възкресението. Доколко човекът ще разбере това Откровение и ще го направи действено за себе си и своя живот, зависи от самия него. Пълнотата на Откровението е Христос, тъй като пълнотата е в Личността, т.е. в Любовта. От друга страна истините, които се разкриват пред човешкото умозрение, о. Флоровски нарича „живи“, и те трябва да са приложими и действени в човешкия живот. Богочовешката комуникация не е спряла и диалогът на любовта между Бога и човека продължава. Съвременното бо-

гословие трябва да е будно и готово за такъв диалог, защото именно в свидетелството на Откровението е неговата „живост“, казва о. Флоровски. Особено във времена на безславие като днешните идва на помощ Любовта, за да възвърне на човека оживотворяващата сила и слава. Съвременният човек може да е изоставил Христос, но Христос няма никога да изостави човека. „Аз съм с вас през всичките дни до свършека на света.“ (Мат. 28:20) Откровението е „среща на двама“. От човека се иска вяра, *отношение* и любов. Само в тази мяра, в която човекът пребивава в Духа, той може да чуе и разбере гласа на Бога, казва Флоровски. От тази благодатна близост има нужда повече от всякога днешният човек. Без нея той се обезличава, духовно закърнява и не може да разгърне благодатния си творчески потенциал. Завръщането към богословието на отците е завръщане към „живото“ богословие на творческия подвиг. В търсенето на Духа, в молитвата за даруването на Духа е пътят за прославянето на Бога, най-съкровено споделя нашият отец.